Vikingetidsskatten fra Lille Karleby

Ole Thirup Kastholm, Julie Nielsen & Bo Jensen

Det er efterhånden velkendt, at metaldetektoren og dens brugere høster store fortjenester i disse år, og der går næppe en uge, uden at et nyt spændende oldtidsfund bliver præsenteret. Detektoren er kilde til mange små nyheder, nogle gange rigtig gode nyheder – og af og til rene sensationer.

Til den sidste kategori hører det fund, som Søren Bagge gjorde en augustdag i 2015 på en mark ved Lille Karleby i Hornsherred. Detektoren afslørede et lille sølvbæger. Han gravede derfor forsigtigt i pløjelaget omkring fundet, men stak sig på noget spidst, som kunne være en nål. Derfor kontaktede han behørigt museet i Roskilde, hvis arkæologer besluttede at foretage en undersøgelse af fundstedet.[1]

Det viste sig hurtigt, at bægret var en lille del af et omfattende fund. En hel jordblok blev taget op og taget med, så en undersøgelse kunne foregå i ro og mag på museet. Blokken var først en tur forbi Roskilde Sygehus, hvor en CT-skanning afslørede, at der var rigtig mange enkeltdele i fundet, og viste, hvordan de lå i forhold til hinanden.

← Udsnit af skatten fra Lille Karleby under udgravningen hjemme på museet. Foto Julie Nielsen, ROMU.

STEDET

Fundet blev gjort i det sydlige Hornsherred – den sjællandske halvø, der flankeres af Isefjord i vest og Roskilde Fjord i øst (fig. 1). Nærmere bestemt skete det på markerne mellem landsbyerne Jenslev og Lille Karleby. Herfra er der godt to km gennem det bølgede morænelandskab til Lyndby i Lejre Vig, hvor det formodes, at der i vikingetiden fandtes en anløbsplads.[2] Området er generelt rigt på fortidsminder, kendt fra gamle registreringer eller detektorfund. Større, arkæologiske udgravninger har kun sjældent været foretaget. Dog er der i Kirke Hyllinge, godt to km nordpå, udgravet flere lokaliteter fra yngre germansk jernalder og vikingetid.[3] Den nærmeste er "Vestervang", en gård gennem flere generationer, som med sine sjældne detektorfund muligvis skal sættes i forbindelse med kongesædet i Gammel Lejre.[4] Netop Gammel Lejre er beliggende ca. ti km fra fundstedet, hvis man følger den naturlige rute: over land til Lyndby, derfra med båd til Gevninge, og så igen over land via Lejre Ådal – en rejse, der kunne gøres på to-tre timer.[5]

Det er ikke helt klart, hvordan Lille Karlebyfundet skal ses i forhold til sine helt nære omgivelser. Museet har endnu til gode at foretage en arkæologisk prøvegravning omkring fundstedet, hvormed samtidige spor efter bebyggelse eller lignende kunne afsløres. Marken har dog i de sidste 15 år givet en række udmærkede detektorfund i form af ituklippede, arabiske mønter, vægtlodder og fragmenter af fibler – genstande, som i hovedsagen er samtidige med Lille Karlebyfundet, og hvor størstedelen ligger indenfor en 100 m afstand af fundstedet. Det er bestemt et sted, vi må vende tilbage til for at se, hvad der sker under mulden.

> Detektoren afslørede et lille sølvbæger. Han gravede derfor forsigtigt omkring fundet

FUNDET

Det spektakulære fund består af op mod 400 dele (fig. 2): To sølvbægre, en næsten 25 cm lang dragtnål, en sølvarmring og et usædvanligt stort, trefliget bronzedragtspænde. Under disse større dele gemte sig et rigt varieret smykkesæt med over 300 perler af glas, bjergkrystal, karneol og sølv, 53 hængesmykker af forgyldt bronze og sølv, en flettet sølvkæde og 20 mønter af arabisk og vesteuropæisk oprindelse.

FIGUR 1 - OVERSIGTKORT MED LEJRE VIG.
1) Fundstedet for skatten. 2, 3 og 4) Bopladser og gravplads ved Kirke Hyllinge.
5) Anløbspladsen ved Lyndby. 6) Gevninge, Gammel Lejres ladeplads.
7) Kongesædet ved Gammel Lejre. Baggrundskort er de høje målebordsblade fra sidste halvdel af 1800-tallet, © Geodatastyrelsen.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

Det spektakulære fund består af op mod 400 dele

FIGUR 2
Et udvalg af fundets mange dele.
Bogstaverne genfindes i teksten. Foto Cille Krause, ROMU

De to sølvbægre

Sølvbægrene er ikke helt ens: Det store bæger har samme trekantsornament som den store dragtnål under randen og vejer 44 gram, dvs. over dobbelt så meget som det lille, uornamenterede bæger på næsten 20 gram. Vi må tro, at det mindre bæger er fremstillet som supplement til det store bæger, så de har udgjort et sæt (fig. 2A-C). Der kendes flere andre bægerdepoter fra vikingetiden, fra Gammel Lejre, Fejø, Terslev og Ribe, og der kan være tale om et hovedbæger til høvdingen eller kongen og mindre fornemme bægre til hirdmændene. Begge bægre indeholdt glasperler, som vi skal høre om senere. De to sølvbægre er enten lokale eller fra de Britiske Øer. Randornamentet på det dekorerede bæger er det samme som på ringnålen og kan være kopieret herfra. Samme ornament ses på flere af bægerne fra Fejø.

> Meget af dekorationen må have været skjult, når nålen blev båret af sin ejer ... typisk for metalarbejde i vikingetid og tidlig middelalder.

Sølvdragtnålen

Den store dragtnål består af to dele: En ring og nål (fig. 3 og 8). Det er en ringnål, der er fremstillet i området omkring det Irske Hav. Den kaldes en tidselhovednål på grund af dens karakteristiske, kugleformede udsmykninger. Ringen måler godt 14,3 cm i ydre diameter og er fremstillet af en rund 8,5 mm tyk sølvstang. Den er åben, og dens to kugleformede ender er fremstillet separat og derefter loddet på. Både nålens og ringens kugler har en nobret, tidselagtig overflade fortil, mens bagsiden er glat bortset fra en fint udført indgraveret ornamentik. Også nålen er ornamenteret på begge sider og måler i alt hele 22,5 cm. Tilsammen vejer nål og ring i alt 460 gram. Meget af dekorationen må have været skjult, når nålen blev båret af sin ejer: Kuglernes glatte sider er lavet til at vende ind mod bæreren, men er alligevel dekoreret. Dette er meget typisk for metalarbejde fra de Britiske Øer i vikingetid og tidlig middelalder. I Irland var store ringnåle associeret med den mandlige elite, og de lokale love dér forbeholdt de længste nåle til konger, abbeder og biskopper. Den oldirske lovtekst "Senchus Mór" fortæller os, at sølvnåle var forbeholdt kongesønner.[6] Billedkilder viser, at disse nåle typisk blev båret som kappe-

FIGUR 3
Den store sølvdragtnål, "tidselhovednålen".
Foto Cille Krause, ROMU.

FIGUR 4
Sølvarmringen med dens lukkeknude og biringe.
Foto Cille Krause, ROMU.

spænder med spidsen pegende opad. Et godt eksempel er illustrationen af Jesu arrestation i Getsemane Have, som den er gengivet på det berømte Muiredachs stenkors ved klosterruinen Monasterboice, Irland.[7] Her står Jesus med hænderne oppe, mellem de to romerske soldater med sværd. Han er klædt som en irsk stormand, med en rigt dekoreret kappe, lukket over højre skulder med en ringnål, hvis spids peger ud mod hans skulder. Tidselhovedringnåle var i brug fra ca. 925 til efter 960. Typen kendes især fra løsfund, men kan dateres ud fra enkelte depotfund: Depotet fra Penrith i Cumbria indeholder mønter slået i 925, mens depotet fra Skaill, Orkney, indeholder en tidselhovedringnål, flere stykker i Mammenstil og en mønt fra 945. British Museum har i sine samlinger en beskadiget ringnål fra Ballaquale, Isle of Man, som museet daterer til cirka 970.[8] På denne ses samme mæanderlabyrint som på Lille Karlebynålens ende. Det er muligt, at ringnålen er en af de yngste genstande i fundet. Mange af vikingetidens ringnåle blev hugget op til klipsølv, så det, at Lille Karlebynålen er hel, kan tyde på, at den ikke var i brug længe, før den endte i skattefundet.

Da biringene vejer næsten det samme, må de repræsentere en meget præcis justering af armringens samlede vægt.

Sølvarmringen

Armringen er oval, og fra den hænger fire biringe og en tynd sølvtråd med en trekantsornamenteret perle i sølvfolie (fig. 4). Ringen med alle biringe vejer næsten 43 gram. Heraf udgør biringene anslået omkring 9 gram. Alle ringe er lukket med dobbelte knuder. På selve sølvarmringen er lukkeknuden flad og ornamental, af en type, der er typisk for vikingetidens armringe. En ganske tilsvarende lukning ses på guldarmringen fra Vulu, Sør-Trøndelag i Norge, som kan ses på Universitetets Oldsakssamling i Oslo. De små biringe og tråden er lukket med knuder, mens perlen blot er lukket ved sammentrykning. De fire biringe er meget ens i dimensioner, og ikke mindst trådtykkelse, og er med al sandsynlighed fremstillet på et skandinavisk værksted af tråde trukket med samme trækjern. Da de vejer næsten det samme, må de repræsentere en meget præcis justering af armringens samlede vægt. Sølvbiringen med perlen ser meget improviseret ud, hvilket måske betyder, at armringens samlede, endelige vægt var af stor vigtighed (fig. 2S). Ringen med alle biringe vejer 42,67 gram. Rimeligvis er biringene påsat for at sikre en form for standardvægt.

Det trefligede bronzespænde

Det trefligede spænde, som bærer rester af forgyldning, er knap 114 mm højt og godt 111 mm bredt, en helt ekstraordinær størrelse (fig. 5). På bagsiden er der bevaret nålehæfte, nåleskede og en øsken med en ring, hvorfra der har kunnet hænge perlekæder. Selve spændets nål er løs og let bøjet. Spændet og nålen vejer tilsammen godt 213 gram.

Spændets forside er symmetrisk omkring tre akser, ornamenteret med et trekantet midtermotiv, en kraftig kantbort og tre felter med akantus. Bagsiden er ornamenteret efter samme princip som forsiden (midtertrekant, kantbort og fladeudfyldning), men med dyreornamentik. Bagsideornamentik er ikke almindeligt på trefligede spænder og slet ikke i denne kvalitet. Nålen er ornamenteret med et dyrehoved i nordisk stil, hvor øjne, næsebor, læber, øjenbrynsbuer og ører er synlige. Dyret gaber over nålen, og på den side, der har vendt ind mod spændet, tjener dyrets stiliserede tunge som nålestop.

Det trefligede spænde fra Lille Karleby er alene ved sin størrelse et unikt fund. Heller ikke akantusornamentikken er stilmæssigt almindelig på de nordiske, trefligede spænder. De spænder er ofte, men ikke altid, ornamenteret med gribedyr. Akantus er mere typisk for Frankerriget, i det nuværende Frankrig og Rhinlandene. Nålen er meget nordisk i sit udtryk, men kan være en sekundær reparation. Derfor kan det heller ikke med sikkerhed afgøres, om spændet er fremstillet i Norden, eller om det alternativt skulle være hjemført fra det europæiske kontinent. Grundtypen er frankisk, men blev flittigt kopieret i Norden.

FIGUR 5
Det trefligede bronzespænde. Forsiden gengivet i fuld størrelse ovenfor, t.v. bagsiden samt nålen med dyrehovedet i profil. Foto Cille Krause, ROMU.

Hængesmykkerne

Hængesmykkerne udgør en ret forskelligartet gruppe på ikke mindre end 53 i antal (fig. 6 og fig. 2D,J,L,M,O,Q,R). Marken ved Lille Karleby har været udsat for gødning i årenes løb, og syren har angrebet metallet, men mange af genstandene lå heldigvis med bagsiden op og fremstår derfor nærmest som nye med meget tydelige motiver. Syv af hængesmykkerne er i sølv, mens 46 er i bronze, hvoraf flere stadig bærer spor efter forgyldning. 17 er udført i Terslevstil (ca. 900-1000), 11 i Borrestil (ca. 850-950) og fem er meget udførlige miniaturehjul, en type, som er typisk for 900-tallet. På tre af dem er ophænget udført, så hjulene kan dreje rundt. Hertil kommer otte andre hængesmykker af skandinavisk oprindelse, otte frankiske stykker og fire af endnu ukendt oprindelse. Et bogformet hængesmykke i sølvfolie med pålagte dyr i filigran kan stamme fra det polske eller russiske område (fig. 2R). Flere hængesmykker er meget atypiske, heraf et, der viser et mandsansigt med åben mund, der med begge hænder griber om (måske) et overskæg eller en pind igennem næsen. Dette stykke har vi ikke kunnet finde en parallel til. Meget særpræget er også et forgyldt hængesmykke i kobberlegering med et tredimensionelt motiv, hvor vi ser modsatstillede fugle, hjorte og (måske) hunde eller fugle (fig. 2J).

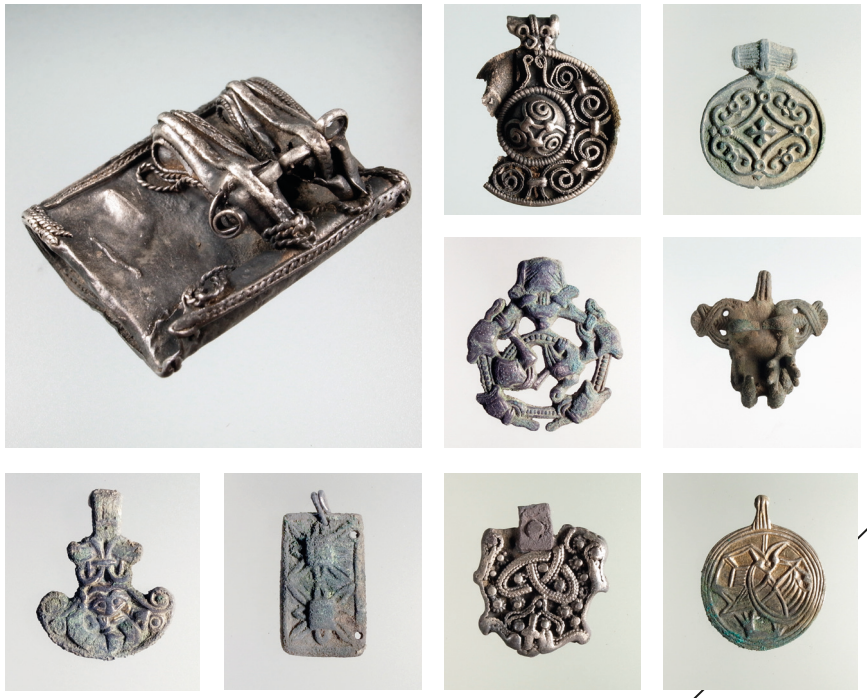

FIGUR 6
Et udvalg af hængesmykkerne fra fundet. Foto Cille Krause, ROMU.

Mønterne

Mønterne i fundet er alle af sølv og omfatter 16 arabiske dirhemer og to angelsaksiske mønter (fig. 2E,N,P). Flere af mønterne er bearbejdet, enten med sekundære gennemboringer eller sammenrullet, så de kan sidde på en snor eller kæde. Det har således ikke været mønternes oprindelige brug, der har været af interesse for bæreren af halskæden. De kan i stedet have haft en stor affektionsværdi, måske grundet deres oprindelsessted eller deres alder. Den tidligst prægede mønt kan dateres til 775-785, mens den yngste mønt kan dateres til 905-920.[9] Den ældste mønt var således i omløb i op mod 145 år, før den endte i skatten.

Sølvkæden er lavet af ganske tynd sølvtråd viklet om en kerne, en såkaldt "sjæl", af organisk materiale. Den er afsluttet i begge ender med store pynteknuder.

Perlerne

Perlerne udgør klart den største fundkategori, lige over 300 stk (fig. 7 og fig. 2F,G,H,I,K). Langt størstedelen er glasperler. Som nævnt lå de i begge sølvbægre, men også spredt omkring i præparatet. Foruden glasperler er der perler af bjergkrystal og karneol. Glasperlerne forekom i et utal af forskellige former og farver, heriblandt kubooktoedere (som terninger med afskårne hjørner), rør- og melonperler, monokrome perler, perler med pålagte bånd og bølger i glastråd, mosaikperler (millifiori) og en imponerende dråbeformet ametystperle på næsten 10 gram (fig. 2I). Flere af perlerne må stamme fra middelhavsområdet, andre kan være produceret i Skandinavien.

Karneolperlerne er sandsynligvis fra Indien eller Kaukasus, bjergkrystalperlerne måske også. Som helhed tilhører perlerne Johan Callmers kronologiske gruppe VIII.[10] Callmer foreslår at datere denne gruppe til perioden 915 til 950. Det er imidlertid noget uklart, hvordan Callmer daterer sine grupper, og flere af metaloldsagerne i Lille Karleby tilhører typer, han synes at associere med yngre grupper, så det er muligt, at dateringen af gruppe VIII er lidt for tidlig.

Ud over perler i glas og halvædelsten omfatter fundet 21 perler af sølv. 13 er perler af oprullet sølvtråd, en meget almindelig type i skandinavisk vikingetid (fig. 2F). Det er de otte sølvperler med granulat og bukler derimod ikke. De er hule, aflange og udførligt dekoreret med filigranarbejde (fig. 2H). Det meget fine arbejde tyder på polsk eller russisk oprindelse, altså fra det slaviske Europa.[11]

FIGUR 7

Et udvalg af de mange perler fra fundet. De fleste er glasperler. I de to øverste rækker ses sølvperler, dels de almindelige skandinaviske af oprullet sølvtråd, dels de sjældne slaviske perler lavet i filigranarbejde. Foto Cille Krause, ROMU.

Med lige over 300 stk. udgør perlerne den største kategori

Alle disse genstande lå tæt sammen i mulden. Der må have været en beholder, dengang skatten blev nedlagt, men den er rådnet op i jorden. Måske var det et klæde eller en lædersæk. Fundet lå så højt, at det ikke var gravet ned i undergrundsleret.

DATERINGEN

Lille Karlebyskatten består af en kompleks samling genstande fra det Irske Hav, Frankerriget, Nordøsteuropa, Middelhavet og Mellemøsten og hængesmykker af skandinavisk oprindelse. Typisk for sådanne fund har genstandene ikke alle den samme alder. Fundet kan grundet mønternes datering samt indregnet omløbstid ikke være lagt i jorden før efter år ca. 915 og efter fundsammensætningens karakter at dømme, er det mest nærliggende tidspunkt for deponeringen midten af 900-tallet. Terslev-hængesmykkerne var næppe almindelige ret meget før den dato. Det ældste stykke i fundet er et peltaformet hængesmykke med dyrehoveder, udført i Salins stil II og fremstillet i 600-tallet.
Måske var det et ældgammelt arvestykke, måske et jordfund, men det er vel 250 år ældre end næsten alt andet i dette fund. Også ametystperlen og andre genstande kan være arvestykker, eller en slags antikke genstande, som har haft en særlig værdi for brugeren.

BETYDNINGEN

Men hvilken begivenhed i midten af 900-tallet kan have været anledningen til, at denne fantastisk rige skat blev lagt i jorden? Er det blot værdier – arvesølvet fra en velhavende slægt – som blev gemt af vejen i usikre tider? Det kan ikke udelukkes, da fundet jo er gjort på "tør" jord, og ikke i våde områder, hvor man aldrig ville kunne genfinde værdierne. Men i så fald kunne man nok forvente en større tilfældighed i sammensætningen af genstandene. Trods den brede variation i typer og herkomst så rummer fundet alligevel en slags rød tråd: Smykkerne og drikkesæt, genstande, som må tilhøre en eller flere personer fra samfundets absolutte elite. Det kan tænkes at være udsmykningen fra en slags "embedsdragt", båret af en person i datiden, som havde en central funktion for eksempel i udførelsen af ritualer i sammenhæng med religion eller i forbindelse med andre samfundsbærende ceremonier. Et alternativ er, at der er tale om et usædvanligt rigt personligt udstyr, som er lagt i jorden i forbindelse med et begravelsesritual – men hvor den afdøde ikke er lagt samme sted. I begge tilfælde må nærheden til kongesædet ved Gammel Lejre ikke glemmes. Det er oplagt at se Lille Karlebyskattens rigdom og vidtstrakte kontakter som et udtryk for, at den eller de bagvedstående mennesker havde nære kontakter til kongesædet.

Det er i sidste ende ikke til at vide med sikkerhed. Men en del af svaret kan sagtens ligge begravet under mulden på marken ved Lille Karleby, og det bliver et særdeles spændende sted for arkæologerne at vende tilbage til.

→ FIGUR 8
En detalje fra sølvdragtnålen. Foto Cille Krause, ROMU.

NOTER

[1] Skattefundet blev gjort af Søren Bagge. Museets efterfølgende undersøgelse, hvor fundet blev taget op i præparat, blev forestået af museumsinspektør Tom Christensen assisteret af museumsinspektør Julie Nielsen og arkæolog Nikolaj Wiuff Kristensen. Sagsoplysningerne findes i ROMUs arkiv under j.nr. ROM 3340. Skattefundet er efterfølgende erklæret danefæ og indgår i Nationalmuseets samling.

[2] Ulriksen 1998, 104 ff.

[3] Ulriksen 1999; Kastholm 2009 og 2013.

[4] Kastholm 2013.

[5] Ibid. 162.

[6] Se Commissioners for publishing the ancient laws and insitutes of Ireland, "Ancient Laws of Ireland, Senchus Mor, Part II: Law of Distress; Laws of Hostage Sureties, Fosterage, Saer-stock Tenure, Daer-stock Tenure, and of Social Connexions", oversat af J. O'Donovan & E. O'Curry, red. Hancock & O'Mahoney .Dublin: Alexander Thom, 1869.
Se også Ward, E. G. 2012: "Zoomorphic Penannular Brooches in 6th and 7th Century Ireland", University of Nebraska- Lincoln.

[7] Roe 1981.

[8] British Museum, inv. nr. 1895,0809.7.

[9] Jf. brev fra Nationalmuseet d. 12. dec. 2016.

[10] Callmer 1977.

[11] Jf. Buko & Sobkowiak-Tabaka 2011.

LITTERATUR

Buko, A. & I. Sobkowiak-Tabaka 2011: Bodzia:
A new Viking Age cemetery with chamber graves. I:
Antiquity Project gallery:
http://antiquity.ac.uk/projgall/buko330/

Callmer, J. 1977:
Trade beads and bead trade in Scandinavia, ca. 800-1000 AD.
Acta Archaeologica Lundensia nr. 11,
Lunds Universitet. Lund.

Christensen, T. 2015:
Lejre bag myten. De arkæologiske udgravninger.
Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 87. Højbjerg.

Kastholm, O.T. 2009:
Gårde fra yngre germansk jernalder og vikingetid ved Vestervang.
ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 2008, 19-44.

Kastholm, O.T. 2013:
Vestervang at Kirke Hyllinge, Zealand: a late Iron Age settlement with rich stray finds.
Danish Journal of Archaeology, Vol. 1:2, 142-164.

Roe, H.M. 1981:
Monasterboice and its Monuments.
County Louth Archaeological Association. *Dundalk*.

Ulriksen, J. 1998:
Anløbspladser. Besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr.
Roskilde.

Ulriksen, J. 1999:
En ejendommelig sag.
ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1999, 7-28.

Ulriksen, J. 2008:
Gevninge – leddet til Lejre.
KUML 2008, 145-185.